

О. В. Стогова

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК БАЗОВА ЦІННІСТЬ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

У сучасному світі не існують абсолютно однорідні суспільства: глобалізаційні процеси значно посилили соціальну диференціацію. Якщо у новий час основними критеріями поділу суспільства на групи залишався становий та майновий, а в расовому, етнічному, мовному відношенні люди були відносно однорідні в межах територіальних спільнот, то у новітній час ситуація принципово змінилася. У ХХІ ст. у розвинених країнах майже неможливо знайти територіальну громаду, яка була б однорідною за расою, етнічністю, релігією та мовою. Відносини у такого типу громадах ускладнюються, принципи співжиття та правові норми, що визначалися спільною релігією та традицією, не спрацьовують. Тому актуальності набуває пошук нових принципів співіснування, які мають стати загально визначеними та вживаними. Особливо актуальним є визначення цінностей, на підставі яких має формуватися правова культура суспільств, у яких релігія та традиції не можуть виступати як інтегративна основа. Такою універсальною цінністю правової культури, що може стати її підґрунтям у різнорідних суспільствах, є толерантність.

У довідниках із психології толерантність визначається як відсутність або послаблення емоційного реагування на несприятливий чинник унаслідок зниження чуттєвості до його впливу. В літературі, присвяченій ролі етико-культурних цінностей у суспільній свідомості, категорію толерантності, на жаль, часто використовують лише в контексті інших соціально-психологічних феноменів. До того ж, хоча механізм толерантності іноді і піддається опису, саме явище констатується опосередковано, за допомогою дефініцій-синонімів або ж операційно.

Довідники із соціології стверджують, що толерантність – це терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, поглядів, ідей, вірувань. Її антиподами вважаються авторитаризм і тоталітаризм з їх ідейним «абсолютизмом», вірою у виключне володіння істиною і одним-єдиним рецептом досягнення благополуччя і щастя.

Однак донедавна часу у вітчизняному суспільствознавстві толерантність фактично не досліджували через ідеологічні обмеження того часу, коли суспільствознавство відображало догми соціальної непримиримості. Навіть у разі визнання толерантності підґрунтям для побудови контактів різного рівня (принцип «мирного співіснування»), це не підкріплювалося всебічним вивченням змісту явища.

У буденному розумінні зміст толерантності асоціюється з пасивністю, непротивленням. На біопсихічному рівні толерантність розглядається як

елементарна форма адаптації індивідів до навколишнього середовища шляхом послаблення реагування на подразники, які можуть викликати фрустрацію. У контексті філософської традиції толерантність фактично ототожнювалася за змістом із проявом покірності, любові і злагоди, розуміння і готовності до прощення.

У межах ортодоксальної марксистської філософії толерантність визначалася з ідеологічних позицій як «безпринципність», «відмова від боротьби» і фактично відкидалася. Актуальність терпимості відповідає пріоритету загальнолюдських цінностей, а не класових – як це проголошувалося, і саме демократична держава і є необхідною умовою для стимулювання толерантності в соціальних відносинах.

Нетерпимість до способу життя, характеру поведінки, культури інших соціальних верств і окремих людей продовжує існувати у межах «буденної моралі» і загострюється у періоди економічної і політичної нестабільності. Важливо відмітити: толерантність, за рахунок якої урівноважуються крайнощі орієнтаційних позицій, необхідна як у міжособистісному, так і у міжгруповому спілкуванні. Але часто «під любов'ю до одних (як, наприклад, до бідних)» приховується ненависть до інших (до багатих). Тому виникає особливо гостре питання про соціально-економічну основу толерантності. Інтегративне уявлення про соціальну специфіку терпимості репрезентував В. Соловйов, який констатував, що унаслідок актуалізації толерантності у суспільстві зникають «хибні або недостатні форми людських союзів (патріархальні, деспотичні, однобічно-індивідуалістичні)».

У ХХ ст. світове співтовариство потрясли катаклізми нетерпимості, коли ідеї соціального і національного відродження у гаслах побудови справедливого ладу перетворювалися на своїх антиподів, що штовхали світ до тоталітаризму. Нетолерантність – закономірне і природне породження кризових явищ, соціальної нестабільності, зниження життєвого рівня населення. У часи революцій, війн не було умов для закріплення толерантності, рівноправного співіснування різних поглядів і позицій.

Розглянемо особливості прояву терпимості у конкретних взаємодіях. Визначаючи державу як «свого роду спілкування», Арістотель вважав моральність засобом вирішення політичних проблем в ім'я щастя громадян. Пізніше у Старому і Новому заповітах були проголошені головні принципи морального вчення християнства, які регламентували специфіку соціальної поведінки людей. Новий заповіт модернізував вимоги Старого заповіту і точно визначив міру винагороди чи покарання для віруючих. У Нагорній проповіді Христа блаженними є кроткі, милостиві, миротворці; виділяються правила поведінки у межах неосудження, прощення, милосердя і любові. Важливо,

що у Заповітах фіксується увага на принципі «зворотного зв'язку» при побудові людських відносин, наприклад, «прощайте, і прощені будете» чи «не робіть іншим того, чого собі не бажаєте».

Співчуття як «першофеномен моралі» посідає важливе місце у розробках А. Шопенгауера. Притаманні цьому явищу передбачливість і поблажливність у реагуванні на всякого «іншого» він розглядав як необхідну умову запобігання збиткам і втратам, спорам і конфліктам. Принциповим видається теза філософа про те, що «ми повинні кожного сприймати і визнавати з даною йому індивідуальністю, якою б вона не була».

Принцип реалізації толерантних настанов – «арбітражу», «посередника», «довірної особи» – перевірявся не тільки в теорії, а й на практиці, у тому числі у політичній і правовій сферах. Аналізуючи короткий огляд інтерпретації феномена толерантності, слід підкреслити константи у теоретичних уявленнях про її природу. Для будь-якого періоду розвитку людських спільнот є закономірним розгляд терпимості як однієї з необхідних умов гармонізації соціальних відносин. Закономірно, що роль толерантності зростає у перехідні періоди в розвитку суспільства, коли виникає необхідність досягнення громадянської злагоди.

Психологи зазначають, що генеза толерантності пов'язана із поступовим розкриттям сутності іншої людини і усвідомленням того факту, що вона з притаманною їй своєрідністю є основою існування «Я». Ігнорування «іншого» призводить до самозаперечення «Я». Розвиток відносин між «Я» та «іншим» можливий лише за умови визнання самотності «іншого».

Отже, можна зробити такі висновки.

Толерантність має природу морального ідеалу, що формується внаслідок історичного відбору правил співіснування, норм поведінки і переходить на рівень світосприймальних позицій у свідомості суб'єктів взаємодії. У принципі толерантності поєднуються раціональний, емоційний та діяльнісний компоненти соціальної поведінки. Терпимість як моральне підґрунтя побудови відносин між людьми завжди зберігала свою значущість. В історії людства досить поширеним є декларативне проголошення гуманістичних ідеалів, однак конструювання зразків соціальної поведінки не супроводжується масовим додержанням приписів. Тому вбачається цілком закономірним неузгодженість між декларативним і реальним варіантами прийняття такої цінності, як толерантність. Задля розв'язання цієї суперечності існують декілька умов, серед яких важливішими є активна пропаганда толерантності на рівні культурних традицій суспільства; усвідомлення особливостей сприйняття етичних моделей; використання відомих соціально-психологічних механізмів закріплення толерантності.